

Krzysztof CZYŻEWSKI

MIŁOSZAS IR VIETA

Nuo pat pirmojo susitikimo su Czesławu Miłoszu mūsų pokalbiai sukdavosi apie *Vieta*. Besikuriantis fondas *Pogranicze* („Paribys“) ieškojo vietos, kur galėtų įsikurti ir veikti. Poetas vis grįždavo prie jam artimų *vietų*, susijusių su esminiais išgyvenimais, kalbėdavo apie Krasnogrūdą ir vietas, kur lankėsi kadaise, – Seinus, Suvalkus, Vygrius... Tai buvo 1989-aisiais.

Paskui, tęsdami tą ypatingą meditaciją apie *vietas*, kartu keliavome po Lietuvą, nuvykome ne tik į Šetenius ir Vilnių, bet ir į Šventybrastį, Apytalaukį, Kėdainius, Babtus, Kalnaberžę, Sirutiškį, Vandžiogalą, Labūnavą, Serbinus, Užumiškį, o per paskutinę viešnagę – į Verkius. Kitą kartą lankėme šeimos atminimo *vietas*: Seinų kapines, Žagarius, užsukome pas lietuvių Dapkevičių šeimą, su kuria jis susibičiuliavo dar prieš karą. Neseniai aplankiau Sopoto kapines, kur ilsisi Miłoszo motina Weronika iš Kunatų, giminės iš Krasnogrūdos, kur jis dažnai apsistodavo. Ne iš karto buvo apsispręsta ar veikiau sutarta dėl poeto amžinojo poilsio *vietos* Krokuvos Skalkoje.

Kur yra Czesławo Miłoszo *vieta*? Keliose pasaulio *vietose* esama atminimo lentų su jo pavarde? Pavyzdžiui, ant Bogusławskio gatvės 6 namo Krokuvoje, kur gyveno senatvėje; ant namo Hamerszmito gatvėje Suvalkuose, kur lankydavosi pas tėvus ir brolių Andrzejų; ant Cafè Greko Romos via Condotti, kur mėgo sėdėti su Jerzy’u Turowicziumi; Vilniaus universiteto, kuriame studijavo teisę, kiemelyje; ant buvusios Žygimanto Augusto gimnazijos, kur mokėsi, sienos ir Literatų skersgatvyje, netoli Oskaro Milašiaus atminimo lentos; Bon an Šablė merijos hole Sabaudijoje, kur parašė vieną gražiausių savo eilėraščių *Notatnik: Brzegi Lemanu* („Užrašų knygutė: Lemano krantai“); Žulavų Drevnicoje, kur mirė jo motina Weronika. Nėra tokios lentos Berklyje, *Grizzly Peak Boulevard 978*, kur poetas gyveno ilgiausiai. Šetenuose neišlikęs namas, kuriame jis gimė.

Kartografas, trokštantis nuštrichuoti Miłoszo *Vietos* žemėlapi, *carta loci*, turėtų išdėlioti įvairių spalvų dubenėlius su užrašytais vietovardžiais, žmonių vardais, jų atminimo įamžinimu, kapais, tose vietose parašytais eilėraščiais ir knygomis, kelionių etapais, susitikimais, meilės dramomis, protėviais, dvasiniu paveldu, minties trajektorijomis, amatų kalvėmis, gilia ekologija, sapnais, metafizika, angelais, telūrinėmis galiomis, o visų pirmausia – į eiles sudėliotais Sugrižimų užbūrimais ir dar daug kuo kitu. Žemėlapio centras, jo *axis mundi*, – didžiąja raide rašoma *Vieta*, o aplink ją lyg iškylų bazės arba nakvynei pastatytos palapinės, vienos arčiau, kitos toliau, būtų išmėtytos įvairios *vietos*. Kiekvienoje iš jų jis maištavo prieš tremtį, kiekvienoje bandė įsikurti ir iš kiekvienos auštant pajudėdavo į kelionę, toliau ieškodamas kelio į centrą – į *Vieta*. Tas emigrantas,

pasaulio klajūnas, deportacijų, migracijų ir globalinio mobilumo liudytojas, suvokdamas, kaip smarkiai šiuolaikinis žmogus atitrūkęs nuo šaknų, jausdamas daiktų reliatyvumą ir gilią religinės vaizduotės eroziją, savo ieškojimų ir dvasinio darbo centre įkurdino *Vieta*. Nepaisė pasaulio, kuriame jam lemta gyventi, užtat prisiminė vaiką savyje ir praeities žmones, kuriems toji *Vieta* buvo pasiekiamą.

Per paskutinį mūsų pokalbį Miłoszo bute Krokuvoje jis jau beveik nematė, beveik negirdėjo. Nesikėlė iš lovos, atsirėmęs į didelę pagalvę sėdėjo kaip prie šventovės sienos sėdi senoliai, ištiesę kojas. Mane ir žmoną pats pasikvietė: „Atvažiuokite!“ Kartu atvyko architektas Rafałas Winiewiczius su Krasnogrūdos dvaro atstatymo brėžiniais ir eskizais. Toliau tęsėsi pokalbis apie *Vieta*. Miłoszas ėmė po vieną lapą į rankas, apžiūrinėjo prieš šviesą ir gana smulkmeniškai visko klausinėjo. Jo vaizduotė, būdama godi detalių, troško, kad naujas projektas kuo geriau tiktų prie tos erdvės, kurią atsimena.

Nuo to laiko, kai pradėjome aptarinėti Krasnogrūdos atkūrimo galimybes, buvo praėję daug metų. Iš pradžių tai atrodė nerealu. Susidūrėme, kaip manyta, su neįveikiamomis kliūtimis. Czesławas ir Andrzejus Miłoszai rėmė mus, kiek galėdami. Kartu fantazavome, kam toji *vieta* turėtų tarnauti. Mums nepatiko idėja įkurti muziejų, nors broliai Miłoszai, o kartu ir mes, paveikti „Gimtosios Europos“, poemos „Kur saulė pateka ir kur nusileidžia“, „Tėvynės ieškojimo“, gerbėme atminimą tų, kurie kitados čia gyveno. Kalbėjome apie naują dvasią, kurią reikėtų įkvėpti tai vietai, apie jaunus žmones, čia besimokančius paribių amato, apie aplinkinius kaimus ir kaimynus – gal tas dvaras padėtų sudaižstyti istorijos perplėštą mažosios tėvynės audinį? Per vieną susitikimą Krokuvoje, kai guodėmės dėl lėšų Krasnogrūdai atstatyti stygiaus, Czesławas, suvokdamas, kad sunki situacija tampa lengvesnė, kai pokštaujama, neprarandant vilties, o kartu atsižvelgdamas į tai, kad ekologijai lėšų skiriama daugiau negu kultūrai, pasiūlė įkurti „Vargšo briedžio“ fondą. Tą vietą pirmiausia matė panirusią į gamtą – tai užžėlęs, beveik sulaukėjęs parkas, bet neužkrėstas, skirtingai negu gimtieji Šeteniai, kur kolūkis sunaikino kaimo kultūrą, o Kėdainių chemijos kombinatas užnuodijo Nevėžio vandenį. Taigi kalbėjomės apie ekologiją. Dažnai aptardavome lenkų ir lietuvių santykius, svarstėme, kad Rytų Europos paribiuose turėtų rasti „jungiamasis audinys“. Po truputį mūsų projektuose, kuriuos siuntėme Europos fondams, pradėjo ryškėti koncepcija – tai Krasnogrūdos tarptautinis dialogo centras, kurio globėju sutiko tapti Czesławas Miłoszas.

Tą vėlyvą 2004-ųjų rudenį, kai jis smulkmeniškai kamantinėjo, kaip atrodys pastatai ir kas juose vyks, teiravosi, ar pasodinome liepų, kad jos augtų priešais dvarą kaip kadaise, Krasnogrūdos atstatymo perspektyva buvo tapusi jau gana reali. Kuo toliau, tuo labiau jis gyveno užmoju suburti „paribio“ žmones, kurie augo, persiėmę avangardinio lenkų teatro dvasia, ir kuriuos jis sutiko lūžiniais 1989 m., kai grįžo iš užsienio. Jo veide mačiau džiaugsmą, o kartu pašaipią šypseną,

skirtą piktavalei deivei Istorijai, su kuria jis, kaip šv. Jurgis su slibinu, grūmėsi per visą baisųjį XX amžių ir kurios nuosprendžiai, tokias vietas kaip Krasnogrūda pavertę griuvėsiais, pasmerkę užmarščiai ir nebūčiai, pasirodė esantys anaip tol negalutiniai – tuo dar jis pats įsitikino.

O man jau tada nedavė ramybės klausimas, kas toliau? Nes kalbėdami apie *Vietą*, turėjome omenyje ne tik pastatų ir parko atkūrimą. Atminties gaivinimas ir „tiltų statytojams“ skirtos dirbtuvės – idėja, kurią įgyvendinome, 2011 m. birželio 30 d. atidarę Tarptautinį dialogo centrą, irgi neišsėmė temos. Projektas „Krasnogrūdos traktas“, inicijuotas poetui dar gyvam esant ir skirtas atminties apie dvarą, jame gyvenusius žmones puoselėjimui, nors įtraukė aplinkinių kaimų gyventojus, paskatino rasti Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos jaunimo seminarą, parodą, kino filmą ir spektaklį „Isos slėnis“, vis dėlto buvo tik visumos dalis. Ką iš tikrųjų reiškia p r i k e l t i *Vietą*, žvelgiant Miłoszo akimis?

Vieta turi savo paslaptį. Ji tarsi Atlantida yra „užrakinta“ tiems, kurie atvyksta po katastrofos. Jiems lemta kurtis pakraščiuose, jie neturi raktų, kad galėtų patekti į vidų. Jų laimė, jeigu bus lemta sutikti Grįžtantįjį, kurio liudijimas – tai grandis, išplėsta iš grandinės. Miłoszas atliko didžiulį darbą, kad toji grandis būtų nuliedinta iš aukščiausios prabos metalo, kitaip tariant, jis atmetė melą, pigų emocionalumą, partikuliarinį horizontą, ignoranciją, pasipriešino ideologiniam pavergimui, kai nepaisoma, koks likimas ištiks pavienius žmones. Mūsų pokalbiai apie *Vietą* nebuvo daugiažodžiai, bet labai dažnai rasdavosi nuorodų į knygas, kurias parašęs, pavyzdžiui, „Tėvynės ieškojimą“, per susitikimus vis klausdavo: „Ar gerai įvykdžiau užduotį?“ Būtent knygos buvo tęsinys to pokalbio, kuris dažnai nutrūkdavo per pusę žodžio arba Miłoszas nutildavo, nenorėdamas išsakyti to, kas dar nesugulė į eilėraščių posmus. Tos knygos pilnos ženklų, paliktų keliautojo, iš kitų *vietų* traukiančio į Krasnogrūdą. Atminties nuotrupomis apie *Vietą* Miłoszas dalijasi „Gimtojoje Europoje“ ir „Abėcėlėje“, pokalbiuose su Aleksandru Fiutu, Ewa Czarnačka ar Seinų jaunimu, eilėraščiuose, dedikuotuose motinai ir tetoms Kunatównoms („Giesmė“, „Motinos kapas“, „Elegija N. N.“, „Ponas Anusevičius“), „Atskiro sąsiuvinio“ ir „Neaprėpiamos žemės“ fragmentuose, eilėraštyje „Sugrįžimas“, parašytame po apsilankymo Krasnogrūdoje 1989 m.

Vis dėlto nei knygos, neįkainojamos minantiems atminimo takelį, nei Grįžtantysis neaprėpia visko. Tokia pat svarbi ir kaimynystė, *Vietos* apylinkėse gyvenantys žmonės, pakliuvę į istorines sumaištis, bet išsaugoję atminties tęstinumą. Jie yra gyvas audinys to, kas vyksta čia ir dabar, su tuo, kas nukreipta į ateitį. Laiške *Pogranicze* kolektyvui Miłoszas rašė: „*Džiaugiuosi, galėdamas mintyse pasakyti tiems, su kuriais vaikščiojau čionai, Krasnogrūdoje ir Seinuose, – atsidūrėte geroje rankose, ne paniekinamai užmiršti, bet esantys. Juk galėtų tęstis vien „bjaurus niokojimas“, o kad atsitiko kitaip, yra žmogaus proto ir valios pergalė.*“ Tarsi per Vėlinių apeigas jis kalbasi su mirusiais, bet iš tikrųjų kreipiasi į gyvuosius Krasnogrūdos ir apylinkių gyventojus, tarp kurių y r

a buvusieji tos vietos šeimnininkai. Kas lemia, kad jie yra? Juk ne tik jų įamžinimas, muziejaus vitrinos ir žvakelės, uždegamos per Vėlines... Tai lemia ir a t m i n i m a s, kaip aktyvus, kasdieninis aktas, įtvirtinantis atminties praktiką. Tai gali realizuotis, tik puoselėjant tęstinumą. Čia grįžtame prie graikiškos sąvokos „kultūra“, o paskui – prie lotyniškos *cultivare*. Nes būtent kultūra pagal pirmąją savo prasmę stovi *Vietos* sargyboje. Ji atgimsta, iš naujo sumegzdama tai, ką sudrasko į gabalus linijinis Istorijos, kuriai būdinga judėti horizontaliai, laikas ir begalinės erdvės tuštuma. Tada vėl atsiranda kultūrinis tęstinumas, kartų perimamumas, gyvųjų ir mirusiųjų dialogas, jungiamasis audinys, kuris susieja visumą, neatmesdamas nė mažiausios dalelės.

Mūsų pokalbiuose apie *Vieta* nuolatos iškildavo Laiko problema. Mudu su Małgorzata pirmą kartą sutikome Czesławą Miłoszą, būdami artistai, kurie į tokias vietas kaip Seinai atvyksta daugių daugiausia kelioms dienoms, o paskui su spektakliais keliauja toliau. Nuo pat pradžių jam labiausiai rūpėjo, ar liksime toje vietoje g y v e n t i. Svarbu ne tik tai, ar mums užteks valios, nes tą buvo galima nujauti, daug sunkiau prasimanyti lėšų, susikurti reikiamas gyvenimo sąlygas, kad nenorėtume iš ten išvažiuoti, nes ir istorija, ir šiuolaikinė kultūra skatina n e l i k t i v i e t o j e. Jis nenorėjo taikstyti su tokia padėtimi, vis pabrėždavo, kad per keletą šimtmečių esame, ko gero, pirmoji karta, kuri gali gyventi ir kurti, nevaržoma laikinumo ir orientuodamasi į *longue durée*. Ilga trukmė tapo viena svarbiausių mūsų veiklos paribų. Nuo dabarties *event* pasitraukę prie naujų *cultivare* formų, stengiamės skirti kuo daugiau Laiko kultūrai. Krasnogrūda dabar darosi vieta, kurioje ši veikla turės esminę reikšmę, jeigu norime, kad atgimtų *Vieta* pagal tą prasmę, kokią šiam žodžiui teikė Czesławas Miłoszas, rašęs jį, sekdamas Williamu Blake'u, didžiąja raide.

Vertė Kazys USCILA

Ištrauka iš knygos Krzysztof Czyżewski, *Miłosz: tkanka łączna* („Miłoszas: jungiamasis audinys“), Chorzów, 2014.

Apie autorių:

Krzysztof Czyżewski (g. 1958) – idėjų praktikas, poetas, eseistas, keleto knygų autorius. Kartu su žmona Małgorzata įgyvendino idėją atstatyti Czesławo Miłoszo giminėms priklausiusį Krasnogrūdos dvarą, kur būsime poetas vasarodavo, kai mokėsi ir studijavo Vilniuje. Czyżewskiai vadovauja Seinuose vaisingai veikiančiam menų, kultūrų ir tautų centrui *Pogranicze* („Paribys“), to paties pavadinimo fondui ir Krasnogrūdos dvare įkurtam Czesławo Miłoszo Tarptautiniam dialogo centrui.